

Irena Bednarz

Wypisy z encyklopedii o Eliadem

Mircea Eliade wniósł do światowej humanistyki nie tylko wspaniały dorobek badawczy charakteryzujący się interdyscyplinarnym ujęciem problemów religioznawczych w konfrontacji różnych kultur, także jego swoista metodologia gromadzenia i interpretacji materiału, nad którym pracował, odegrała rolę wielce inspirowaną w różnych dyscyplinach nauki. Pozostawił ponadto oryginalną twórczość literacką, frapujące dzienniki, brał nadzwyczaj aktywny udział w życiu naukowym w skali światowej. Mircea Eliade to intelektualista wielkiego formatu. Mimo że nie zawarł w swych pismach usystematyzowanego stanowiska filozoficznego, jego obecność w encyklopediach i leksykonach filozoficznych jest jak najbardziej uzasadniona ze względu na oczywisty dla niego związek mitu z filozofią. „Twierdzi wręcz, że filozofia europejska, jednostronnie zamknięta we własnej tradycji, wymaga ożywczej odnowy za pomocą ontologii zawartej w archaicznych mitologiach. [...] W swych poglądach na bliski związek mitu i filozofii Eliade nie jest dzisiaj odosobniony. Dostrzegają go tak różni myśliciele, jak E. Cassirer, R. Otto, E. Topitsch, B. Malinowski, C. Lévi-Strauss, J. Piaget czy P. Feyerabend¹”.

Prezentacja wielowymiarowej osobowości Eliadego i jego interdyscyplinarnego dorobku naukowego adekwatnie do zakresu encyklopedii i słowników filozoficznych jest nie lada wyzwaniem dla autorów hasła Eliade Mircea. Konstatacja ta wynika z porównania zawartości tego hasła w wybranych publikacjach encyklopedycznych:

DdesPh – *Dictionnaire des philosophes*, 1993

NFE – *Новая философская энциклопедия*, 2001

PEF – *Powszechna encyklopedia filozofii*, 2002

REofPh – *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, 1998.

¹ A. B[ronk], *Człowiek – dzieje – sacrum – religia*, w: M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, Warszawa 1988, t. 1, s. xix-xx.

Oto już określenie specjalności naukowej Eliadego ujmowane jest różnie. Bryan Stephenson Rennie² w *Routledge Encyclopedia of Philosophy*³ [dalej *REofPh*] otwiera hasło stwierdzeniem: „Eliade was educated as a philosopher. He published extensively in the history of religions”, zrećznie w ten sposób unikając wyliczania specjalności i jednocześnie wskazując na pole badawcze Eliadego. Inni autorzy ulegają jednak wyliczaniu. Ю.Н. Стефанов w *Новая философская энциклопедия*⁴ [dalej *NFE*] na pierwszym miejscu podaje – rumuński filozof, a następnie historyk religii, etnograf, pisarz. Specjalność: filozof kultury – ujmuje Zofia J. Zdybicka⁵ w *Powszechnej encyklopedii filozofii*⁶ [dalej *PEF*], jednak w dalszej kolejności, a mianowicie – religioznawca, indolog, filozof kultury, pisarz. Ale Catherine Durandin w *Dictionnaire des philosophes*⁷ [dalej *DdesPh*], mimo tytułu słownika, nie identyfikuje Eliadego jako filozofa z nazwy. Podaje – historyk religii, antropolog, powieściopisarz rumuński. Tak zróżnicowane podejście autorów do określenia specjalności Eliadego sugeruje, że uznanie go za filozofa wymagało czasu na poznanie jego myśli, aby dostrzec jednak także aspekt filozoficzny w jego interdyscyplinarnym dorobku.

Informacja biograficzna, nieodzowna wszak w encyklopedycznym haśle osobowym, w przypadku Eliadego została ujęta przez wskazanych powyżej autorów wedle własnej ich koncepcji. Teksty te różnią się w swej treści i w konsekwencji znakomicie uzupełniają. Do krótkiego zestawu wybranych faktów i zdarzeń z bogatego życiorysu Eliadego ograniczyła część biograficzną hasła Z.J. Zdybicka [*PEF*]. Uznała za niezbędne uwzględnienie tu jego studiów filozoficznych (Bukareszt), religioznawczych i kulturoznawczych (dzieje religii i kultura hinduska w Kalkucie, przebywał też w aśramach) oraz kariery naukowej (od 1933 rozpoczął pracę jako historyk religii na uniwersytecie w Bukareszcie, wygłaszał odczyty na wielu uniwersytetach europejskich, od 1946 wykładał w École Pratique des Hautes Études w Paryżu, od 1956 do końca życia był profesorem historii religii na uniwersytecie w Chicago). Podała też fakty pozanaukowe, które zasadniczo wpłynęły na jego los (1940–1944 był attaché kulturalnym w Londynie i Lizbonie, w 1945 z powodów politycznych opuścił Rumunię i udał się do Francji). Autorka nie interpretuje i nie ocenia przytoczonych faktów i zdarzeń, także nie uzasadnia wyborów Eliadego. Pomija świadomie jego twórczość literacką, działalność edytorską, zaangażowanie polityczne przed wojną itp.

² Znawca twórczości Eliadego, redaktor prac zbiorowych *Mircea Eliade: a critical reader*, London; Oakville CT 2006, *The International Eliade*, Albany 2007.

³ *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London; New York 1998, t.3.

⁴ *Новая философская энциклопедия*, Москва 2001, т. 4.

⁵ Przedstawiła myśl Eliadego w swoich wcześniejszych pracach: *Człowiek i religia. Zarys filozofii religii*, Lublin 1984, *Religia i religioznawstwo*, Lublin 1988.

⁶ *Powszechna encyklopedia filozofii*, Lublin 2002, t. 3.

⁷ *Dictionnaire des philosophes*, Paris 1993, t. 1.

Takie ujęcie klarownie wyłania z obfitującego w meandry zdarzeń życiorysu bazę intelektualną Eliadego i zasadnicze jej uwarunkowania. W analogicznym konkretnym stylu biograficzną część hasła opracował Ю.Н. Срефанов [NFE], podając też dokładniejsze informacje o pobycie Eliadego w Indiach (zajmował się sanskrytem i uczył się jogi), wspominał o czasopiśmie religioznawczym założonym przez Eliadego w 1938 r., ale brak tu tytułu i miejsca jego publikacji. Do informacji o profesurze na uniwersytecie chicagowskim dodał: założyciel tzw. chicagowskiej szkoły historii religii. Gdy Z.J. Zdybicka i Ю.Н. Срефанов przedstawili, rzecz można – w dużym skrócie, wątek naukowy w życiu Eliadego, wersja B.S. Rennie [REofPh] jest o wiele bogatsza w wiadomości dotyczące kolejnych etapów jego wykształcenia (poczynając od dziecięcych zainteresowań entomologią i botaniką), inspiracji, autorytetów i kontaktów z ludźmi nauki, podejmowanych tematów badawczych i publikacji. Informacja zamykająca tę biografię to objęcie przez niego funkcji redaktora naczelnego *Encyclopedia of Religion* w wydawnictwie Macmillan. Na innym aspekcie, jakże istotnym, życia Eliadego skupiła uwagę C. Durandin [DdesPh]. Rozpoczynając biogram: „[...] Mircea Eliade est né à Bucarest le 9 mars 1907, l'année de la grande révolte paysanne”, autorka zaznacza datę narodzin Eliadego w historii Rumunii, po czym omawia proces kształtowania się jego świadomości narodowej, poczynając od pierwszych lat szkolnych, ze wskazaniem na jego utwory literackie powstające w ciągu całego życia, w których zmagał się z problemem swojej rumuńskości, a także na kontakty z rumuńskimi intelektualistami na emigracji. Z wywodu autorki wynika, że rumuńskie dziedzictwo kulturowe ma doniosłe znaczenie w myśli Eliadego. Jego karierę naukową C. Durandin relacjonuje, można rzec, zdawkowo, wliczając kolejne publikacje i miejsca wykładów na uniwersytetach w świecie. Zmagania autorów z materia biografii Eliadego dają w efekcie interesujący obraz uczonego wielkiej miary, o ogromnej i zadziwiającej wiedzy, imponującym dorobku i działalności.

Prezentacja myśli Eliadego w omawianych publikacjach (poza DdesPh) w systematycznym wykładzie obejmuje główne problemy, twierdzenia i kategorie jego koncepcji religii i religioznawstwa mającej doprowadzić do, jak pisze Z.J. Zdybicka [PEF], „odkrycia istotnej struktury religii w ogóle”. Z.J. Zdybicka i Ю.Н. Срефанов [NFE] relacjonując ideę Eliadego, nie odwołują się do kierunków filozoficznych czy do innych filozofów. Wskazania takie uwzględnił w swoim opracowaniu B.S. Rennie [REofPh], zaznaczając na wstępie części 2. Thought: „Despite his focus on the history of religions, Eliade never relinquished his philosophical agenda. That said, he never fully clarified his philosophy”. Zatem H. Bergson, Hegel, R. Otto, É. Durkheim, Mikołaj z Kuzy. Autor odsyła czytelnika także do haseł: mysticism, nature of, phenomenology of religion, religious experience, zaś Ю.Н. Срефанов proponuje zajrzeć do hasła: сакральное. Spośród omawianych tu autorów jedynie Z.J. Zdybicka ujmuje ideę Eliadego w ramy filozoficzne w oddzielnym akapicie:

„Z badań religioznawczych fenomenologiczno-hermeneutycznych E. wyprowadza wnioski o charakterze filozoficznym: 1) koncepcja religii – istnieje jedna, wieczna, niezmienna w swojej najgłębszej strukturze i istocie wszechogarniająca religia; zmianom podlegają jedynie formy jej wyrazu; 2) metodologiczny i ontologiczny prymat powszechnych i ponaddziewjowych struktur religijnych nad zjawiskami dziejowymi; 3) koncepcja »homo religiosus« – do natury człowieka należy bycie człowiekiem religijnym. To, co w człowieku jest najbardziej ludzkie, to jest równocześnie religijne; 4) modelem człowieka religijnego jest człowiek archaiczny, którego każde zachowanie miało charakter religijny (E. utożsamia religię z całością kultury); 5) koncepcja sacrum – E. wskazuje na obiektywny wymiar sacrum, którym są hierofanie, równocześnie traktuje je jako element ludzkiej świadomości, pewnego rodzaju a priori.

Powyższe koncepcje filozoficzne sprawiają, że E. nie traktuje religioznawstwa tylko jako drogi do poznania historycznych przejawów religijności człowieka i ich interpretacji, lecz przypisuje mu charakter normatywny. Religijność człowieka i religijność kultury wskazuje, jak człowiek powinien żyć, aby swoje życie uczynić sensownym. Dlatego E. krytykuje współczesną zsekularyzowaną kulturę.

Koncepcje E. ujawniają inspiracje platońskie (sacrum jako rzeczywista rzeczywistość: οντως ον [ontos on], kantowskie (priorytet struktur powszechnych, sacrum jako a priori świadomości) oraz heglowskie (dialektyka hierofanii)”.

Gdy Ю.Н. Стефанов [NFE] w prezentację myśli Eliadego wplata tytuły jego dzieł, pozostali autorzy wykazują je w oddzielnych akapitach. Z imponującego dorobku Z.J. Zdybicka [PEF] przytoczyła ważniejsze dzieła religioznawcze i kulturoznawcze w układzie chronologicznym tytułów oryginałów z przywołaniem przekładów na język polski. Zestaw zapoczątkowuje *Cosmologie și alchimie babiloniana* (Vremea 1937, Jasi 1991²; *Kosmologia i alchemia babilońska*, Warszawa 2000), a zamyka *The Encyclopedia of Religion* (I–XVI, NY 1987) redagowana przez Eliadego oraz *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów* (Warszawa 1970, 1993³). C. Durandin [DdesPh] także dołączyła do hasła listę dzieł religioznawczych Eliadego w porządku chronologicznym, ale najwcześniejszą publikacją jest tu *Techniques du yoga*, Paris, Gallimard, 1948, ostatnią zaś *The Encyclopedia of Religions* (éd.), Londres, MacMillan, 1987. B.S. Rennie [REofPh] przygotował zestaw adnotowanych opisów dzieł religioznawczych Eliadego w języku angielskim. Pierwsza pozycja to (1954) *Cosmos and History: The Myth of the Eternal Return*, trans. W. Trask, Princeton, NJ: Princeton University Press. (Probably Eliade's most crucial and approachable short work. Contains his analysis of heterogeneous and homogeneous time, and his conception of the 'terror of history' and the ability to 'reactualize' religious time), ostatnia – (ed.) (1987) *Encyclopedia of Religion*, New York: Macmillan. (Sixteen volumes of articles on every aspect of religion by leading scholars in the field. Currently the standard reference encyclopedia on religion). B.S. Rennie proponuje oddzielną listę, również

adnotowaną, publikacji poświęconych Eliademu, wśród których jest: Allen D. and Doeing, D. (1980) *Mircea Eliade: An Annotated Bibliography*, New York and London: Garland. (An excellent polyglot bibliography, although a definitive posthumous bibliography is in preparation by M.L. Ricketts and M. Handoca.). Skromniejszy zestaw literatury o Eliadem w języku polskim i angielskim załączyła Z.J. Zdybicka. Ю.Н. Стефанов podaje dwa przekłady dzieł Eliadego na język rosyjski: *Космос и история*. М., 1987; *Под тенью лилии*. М., 1996 i dwa artykuły o Eliadem z czasopism. C. Durandin nie opatrzyła swojego hasła żadną literaturą zalecającą.

Doprawdy, nie jest łatwo zamknąć postać i dorobek Eliadego w hasle przeznaczonym dla encyklopedii filozoficznej.